

HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASI
METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT
OF KNOWLEDGE OF THE WORLD
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ПОЗНАНИЕ МИРА

UOT 373.3.016:504

Zeynab Tahir qızı Ələkbərova

Gəncə Dövlət Universitetinin

Təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasının müəllimi

<https://orcid.org/0000-00001-7399-5692>

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(3\).104-112](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).104-112)

E-mail: zeyneb.alekberova02@gmail.com

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ
İNKİŞAFETDİRİCİ MÜHİTİN YARADILMASI ŞAĞİRLƏRİN
TƏLİM MARAĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİ AMİLİ KİMİ

Zeynab Tahir Alakbarova

*teacher of the department of Pedagogy and methodology of education
at Ganja State University*

CREATING A DEVELOPING ENVIRONMENT IN TEACHING THE SUBJECT
OF "LIFE SCIENCE" IN PRIMARY CLASSES AS A FACTOR IN INCREASING
STUDENTS' INTEREST IN LEARNING

Зейнаб Тахир гызы Алекберова

преподаватель кафедры Педагогике и методике обучения

Гянджинского Государственного Университета

СОЗДАНИЕ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА
«ПОЗНАНИЕ МИРА» В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ
ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ К ОБУЧЕНИЮ

Xülasə. İbtidai siniflərdə təhsilin keyfiyyətli olması səbəblərindən biri şagirdlərdə təlim marağının formalaşdırılmasından ibarətdir. Bunun reallaşdırılması isə bir sıra amillərlə bağlıdır. Bu amillər içərisində tədris prosesində inkişafetdirici mühitin yaradılması xüsusi yer tutur. İnkişafetdirici mühit özünün bir sıra təsir imkanları ilə təlimin maraqlı olmasına, şagirdlərin pedaqoji prosesdə fəal subyekt kimi iştirak etməsinə, təlimdə yüksək müvəffəqiyyətlərin əldə edilməsinə mühüm təsir göstərir. İbtidai siniflərdə tədris edilən “Həyat bilgisi” fənninin bu sahədə həm böyük imkanları, həm də bu imkanları reallaşdırmaqla şagirdlərin həyatı bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrində mühüm rolu vardır. Məqalə belə bir problemə həsr olunmuşdur. Məqalədə “Həyat bilgisi” fənninin tədrisi prosesində inkişafetdirici mühitin təsir imkanları araşdırılmış, aparılmış eksperimental tədqiqatın nəticəsi olaraq bu imkanların kiçikyaşlı şagirdlərdə təlim marağının yüksəldilməsində mühüm rol oynadığı əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: maraq; həyat bilgisi; inkişafetdirici mühit; dərs; inkişaf; kiçikyaşlı məktəbli

Abstract. One of the reasons for the quality of education in primary schools is the formation of interest in learning in students. The realization of this is related to a number of factors. Among these factors, the creation of a developmental environment in the educational process occupies a special place. A developmental environment, with its many influences, has a significant impact on making learning interesting, on students' participation as active subjects in the pedagogical process, and on achieving high success in learning. The subject of "Life Science" taught in primary grades has both great opportunities in this field and an im-

portant role in students' acquisition of vital knowledge, skills and habits by realizing these opportunities. The article is devoted to such a problem. The article examines the potential impact of the developmental environment in the teaching process of the subject "Life Skills", and as a result of the conducted experimental research, it is substantiated that these opportunities play an important role in increasing interest in learning among young students

Keywords: *interest; life knowledge; developmental environment; lesson; development; young schoolchild*

Аннотация. Одной из причин качества образования в начальных классах является формирование у учащихся интереса к учебе. Реализация этого зависит от ряда факторов. Среди этих факторов особое место занимает создание развивающей среды в образовательном процессе. Развивающая среда, с ее многочисленными факторами, оказывает существенное влияние на то, насколько интересным будет обучение, на участие учащихся в качестве активных субъектов педагогического процесса и на достижение высоких результатов в обучении. Предмет «Познание мира», преподаваемый в начальных классах, имеет как большие возможности в этой области, так и важную роль в приобретении учащимися жизненно важных знаний, умений и навыков путем реализации этих возможностей. Статья посвящена именно такой проблеме. В статье рассматривается потенциал воздействия развивающей среды на процесс обучения предмету «Познание мира», и в результате проведенного экспериментального исследования обосновывается, что данные возможности играют важную роль в повышении интереса к обучению у школьников младшего возраста.

Ключевые слова: *интерес; познание мира; развивающая среда; урок; развитие; школьник младшего возраста*

Hazırda elə bir informasiya cəmiyyətində yaşayırıq ki, demək olar ki, hər gün elmdə, incəsənətdə, sosial həyatda yeni-yeni informasiyalarla qarşılaşırıq. İbtidai sinif şagirdləri də bu proseslərdən kənarda qalmır. İnformasiyanın bol olması və kiçikyaşlı məktəblilərin maraq dairələrinin genişliyi onların idrak fəaliyyətinin idarə edilməsi üçün müəllimin bu prosesdə yenilikçi, fəal olması tələbini qarşıya qoyur. Dərsin səmərəli nəticələnməsi üçün müəllim ilk növbədə şagirdlərin diqqətini lazım olmayan informasiyalardan bir növ “təcrid etməyi” bacarmalı, onların diqqətini tələb olunan obyektə yönəldə bilənəldir.

Dərs prosesində inkişafetdirici mühit formalaşdıran müəllim şagirdləri ilə əməkdaşlıq edərkən onlara hörmətlə yanaşmaqla şagirdlərinin davranışını, onların təlim prosesinə, eyni zamanda özlərinə olan münasibətini izləməyi bacarmalı, bu sahədə öz ustalığını təkmilləşdirmək məqsədilə daima öz üzərində işləməlidir.

“Həyat bilgisi” fənninin tədrisində şagirdlərin idrak maraqlarının inkişaf etdirməsi müxtəlif metodlarla (müqayisə, sual-cavab, təkrar etmə, məntiqi, düşündürücü, yaradıcı tapşırıqların həll edilməsi, tədqiqatçılıq, təcrübə və s.) həyata keçirildiyindən və reallaşa bildiyindən müəllim dərs prosesində bunların fənnin təlim nəticələrini nəzərə almaqla idarə edilməsinə də xüsusi diqqət yetirməlidir. Şəxsiyyətyönlü, kompleks, interaktiv dərslərin hər birinin təhlilinin aparıl-

ması texnologiyasını alqoritmlərin ardıcılığını, tədrisin texnoloji tərəflərini müəllim yaxşı bilənəldir. Bu baxımdan müəllimlər özünütəhlillə məşğul olarkən özünün peşəkarlıq keyfiyyətlərini, özünüqiymətləndirmə meyarlarını, şagirdlərin fəaliyyətinin məhsuldarlığını, dərsin təsirliyinin səviyyəsini, məqsədə nail olunmasının səviyyəsini qiymətləndirilməyi bacarmalıdır.

Dərsin hər bir mərhələsinin keyfiyyət səviyyəsi müəyyən meyarlarla müqayisə olunaraq qiymətləndirilməlidir. Məsələn: dərsin təchizatı; dərsin orijinallıq səviyyəsi; müvafiqlik; kifayət etmə; düşünmək imkanının olması; münasiblik və s.

Digər mərhələlər üçün də analoji şəkildə qiymətləndirilməni göstərmək olar: Məsələn: nümayişetdirici vəsait: onların keyfiyyəti; optimal say; dərsin mövzusuna, məzmununa uyğunluq; şagirdlərin dərstdə idrak fəaliyyətlərinin növlərinin uyğunluğu; asanlıq və s.

Dərsin təşkili (motivasiya): davamlılıq, dinamika; dərsin mövzusu ilə əlaqə; orijinallıq.

Dərsin giriş hissəsi (mövzunun mahiyyətini açmaq): emosionallıq; fikirlərin orijinallığı və həyata keçirilməsi; müəllimin yaradıcılığı; dərsin mövzusunun təqdim edilməsi, şagirdin qarşısında tapşırığın qoyulması; şagirdlərin praktik işi, şagirdlərlə fərdi işin xarakteri, dərsin yekun hissəsi, təlim nəticələrini şərtləndirən məsələlər və s.

Göründüyü kimi dərs özü mürəkkəb bir proses olduğundan onun qiymətləndirilməsi də olduqca mürəkkəb əməliyyatlar sistemindən

ibarətdir. Buna görə də müəllim “Həyat bilgisi” fənninin tədrisində belə məsələləri diqqət mərkəzində saxlamaqla həm də dərslərin inkişafetdirici imkanlarını reallaşdırmış olur ki, bu da belə bir mühitin olmasını zəruri edir.

İbtidai siniflərdə inkişafetdirici mühitin yaradılması şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişafına bilavasitə təsir göstərdiyindən belə bir mühitdə kiçikyaşlı məktəblinin idrak fəaliyyətinin idarə edilməsi həm vacib, həm də mürəkkəb bir məsələyə çevrilir. Dərslərin müxtəlif formalarında təşkil olunması kiçikyaşlı şagirdlərin təlim prosesinə marağını yüksəldir. Bu da öz növbəsində şagirdlərin yeni-yeni məsələləri öyrənmələrinə zəmin yaratmış olur.

İnkişafetdirici təlim mühitinin yaradılması təlim maraqlarının yüksəldilməsi ilə birbaşa əlaqələndirən bir hadisədir. Bu baxımdan dərslərin təşkil edərək ən mühüm məsələlərdən biri şagirdlərin təlim maraqlarının formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan müəllimin dərslərin prosesində təlim maraqlarının formalaşdırılması üçün aşağıda göstərilən bir sıra tələblərə əməl etməsi vacib hesab edirik:

- dərslərdə uşaqların diqqətini vacib olan məsələyə, əsas obyektə yönəltmək;
- dərslərin bütün mərhələlərində inkişafetdirici mühit yaratmaq;
- dərslərdə şagirdlərin daha fəal olmasını təmin etmək;
- dərslərin prosesində yeni biliklərin şagirdlərə hazır şəkildə verilməməsinin təmin etmək;
- şagirdləri tədqiqatçılığa, axtarıcılığa yönəltmək;
- dərslərdə integrativliyin gözlənilməsi və əməl etmək;
- yeni keçilən mövzunun keçilmiş mövzu ilə varisliyini təmin etmək;
- təlim prosesini anlaşıqlı, maraqlı və şagirdlərin gücü çatmayan çətinlikdə qurmaq;
- dərslərdə şagirdlərin fəaliyyətini obyektiv qiymətləndirmək və bunu stimullaşdırıcı səviyyədə reallaşdırmaqla bilmək və s.

Apardığımız tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, bu tələblərə əməl olunaraq təlim prosesinin təşkili elə bir mühit yaratmış olur ki, bu mühit şagirdə özünəməxsus potensialını reallaşdırmağa əlverişli imkan verir.

“Həyat bilgisi” fənninin xarakteri elədir ki, bu fənnin tədrisində başqa fənlərdə olduğu kimi, burada da müəllim şagirdlərlə səmimi qarşılıqlı münasibətdə olmalıdır. Yəni həyatı onlara

öyrətməkdə şagirdlərlə düzgün ünsiyyət tərzini yarada bilməli, öyrətdiklərinə onlarda inam yaratmağı bacarmalıdır.

Müəllimin davranışında qəbul olunmuş ölçünü, ədəb qaydalarını, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qəbul etdiyi “Müəllimlərin etik davranış Qaydaları”nı gözləməsi təlim-tərbiyə işində həmişə mühüm amil olmuş və olmaqdadır. Bu baxımdan müəllimin pədaqoji etikasının onun pədaqoji əməyinin səviyyəsi və nəticəsinin yüksək olmasında mühüm amillərdən birinə çevrilir.

Təlim prosesində uşaqların idrak fəaliyyətinin idarə edilməsində başlıca amillərdən biri bütün dərslərin boyu uşaqların diqqətinin səfərbər edilməsi və təlim materialına yönəldilməsidir. K.D. Uşinski yazırdı: *“Diqqət şüurumuzun elə bir yeganə qapısıdır ki, şüurumuzda olan hər bir şey mütləq buradan keçir. Ona görə də şagirdləri təlim prosesində həmin qapını açıq saxlamağa alışdırmaq lazımdır”* [4, səh.37].

Təcrübə göstərir ki, müəllimin təlimə maraqla yarada bilmək qabiliyyəti çox vaxt uşaqların peşəyönümünə, o cümlədən müəllimlik peşəsinə maraqların göstərmələrinə də güclü təsir göstərir.

Müasir dövrün təlim prosesini xarakterizə edən ən mühüm məsələlərdən biri təlim fəaliyyətinin əsas subyektinin müəllimdən çox şagird olmasıdır. Belə təlim fəaliyyətində biliklərin mənimsənilməsi və fəaliyyət üsullarının formalaşdırılması inkişafetdirici təlim strukturunda uşağın fəaliyyət prosesi və nəticəsi kimi meydana çıxır. B.A. Suxomlinski yazırdı: *“Yaxşı oxumaq arzusu gözəl insani arzu mənə uşaq həyatının bütün mənasını, uşaq sevincləri aləmini şəfəqləndirən parlaq alov kimi görünür, uşaq bu zəif və müdafiəsiz alovu sizə, müəllimlərə hədsiz inamla gətirir, əgər siz uşaq arzusunu hiss etmirsinizsə, deməli öz şagirdlərinizin indisi və gələcəyi üçün həyəcanlandırıcı məsuliyyət hissi sizə müyəssər deyildir. Bu alovu uşaq qəlbinə ehtiyatsız toxunmaqla incikliyə səbəb olan kəskin sözlə və ya laqeydliliklə asanlıqla söndürmək olar. Bilik ehtirasının zəif alovu üçün həyatverici hava uşağın yalnız təlimdə müvəffəqiyyətidir, yalnız belə bir fikri qürurla dərk etmək və hiss etməkdir ki, mən irəliyə addım atıram, idrakın dik cığırları ilə yuxarı qalxıram”* [2, s. 189]. Bizə belə gəlir ki, təlim prosesində müəllimin öz şagirdlərini məhz təlimin subyekt səviyyəsinə qaldırması ilə bu məsələni yerinə yetirmiş olar.

Müasir təhsil sistemimizdə ibtidai təhsilin qarşısında çox mühüm məqsəd və vəzifələr durur: "Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nda bunlar aşağıdakı kimi təsbit olunmuşdur:

– *şagirdlərdə oxu, hesablama və yazı vərdişləri formalaşdırmaq;*

– *şagirdlərə insan, cəmiyyət, ətraf aləm barəsində ilkin biliyin öyrədilməsinə nail olmaq;*

– *şagirdlərdə məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək, məntiqi təfəkkür elementləri, estetik, bədii zövq və digər xüsusiyyətlər formalaşdırmaq* [3, s. 28].

Şagirdlərin gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında ibtidai təhsil müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin bu səviyyədə düzgün aparılması, onun yüksək səviyyədə olması şagirdlərin nəinki gələcək təhsilləri üçün, eyni zamanda şəxsiyyət kimi formalaşmalarında da mühüm rol oynayır. Bu cəhəti nəzərə alsaq

ibtidai təhsilin yekununda şagirdlər "Həyat bilgisi" fənni üzrə kurikulum tələblərindən irəli gələn aşağıdakı ümumi təlim nəticələrinə malik olmalıdırlar:

– *öz hüquqlarını dərk etməsini, başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmasını, onu əhatə edən insanlara həssas münasibət bəsləməsini nümayiş etdirir, həmin məsələlərlə bağlı şəxsi fikirlərini bildirir;*

– *insan həyatı və sağlamlığının qorunması ilə bağlı ən zəruri təhlükəsizlik qaydalarını izah edir;*

– *düzlük, ədalətlik, humanistlik, rəhm-dillik nümayiş etdirir, bu mənəvi keyfiyyətlərin mahiyyəti barədə mülahizələrini şərh edir;*

– *iqtisadi biliklərdən məişətdə istifadə edir;*

– *təbiətə, ekologiyaya həssas və qayğıkeş yanaşmaqla təbiət hadisələri üzərində müşahidələr aparır və onlara münasibət bildirir;*

– *cəmiyyətdə baş verən hadisələri öz yaş səviyyəsinə uyğun şərh edir* [5, s.144-145].

"Həyat bilgisi" fənni üzrə "Məzmun standartları"nın təhlili göstərir ki, bu fənnin öyrənilməsilə ibtidai sinif şagirdləri bir çox həyatı bilik və bacarıqlara yiyələnirlər ki, bunlar da öz növbəsində təlimin çox yüksək səviyyədə aparılmasını tələb edir. Məsələn, IV sinfin sonunda şagirdlər ətraf aləm hadisələrinin mahiyyətinə, sadəcə coğrafi bilik və bacarıqlara, canı və cansız təbiətə aid biliklərə, ekoloji, sadəcə iqtisadi biliklərə, hüquqi mədəniyyətə, insan hüquqlarına, ün-

siyyətə, insan mənəviyyətinə, insan sağlamlığına və təhlükəsizliyə, "Dövlət" məfhumunun mahiyyətinə və s. haqqında həyatı biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir [5, s. 166].

"Həyat bilgisi" fənninin tədrisində şagirdlərə insan hüquqları, əxlaqi normalar, təhlükəsizlik, təbiət və insan sağlamlığı, insan-cəmiyyət əlaqələri haqqında lazımi məlumatlar verilir və onlarda obyekt və hadisələri mahiyyətinə görə seçmək, onlar haqqında fikir bildirmək, iqtisadi, ekoloji, kommunikativ fəaliyyətlər üzrə sadəcə bacarıqların formalaşdırılmasına nail olunur.

Müşahidələrimizdən aydın olur ki, ibtidai sinifdə inkişafetdirici təlim ənənəvi təlim tipindən fərqli olaraq, şagirdlərin qısa zaman kəsiyində inkişafını, başqa sözlə, fiziki və psixi parametrlərinin sadəcə mürəkkəbə doğru irəliləməsinə təmin edə bilir. Bu da ondan irəli gəlir ki, inkişaf müxtəlif fəaliyyət növlərində aktiv surətdə iştirak etməklə, bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnmək prosesində baş verir. Şagirdlərdə də istək, maraq, şəxsi səy və müstəqil axtarıcılıq qabiliyyəti olmadan onların inkişafı mümkün olmadığından təlim prosesində şagirdlərin fəal iştirakının təmin olunması onlarda inkişafa geniş yol açır. "Həyat bilgisi" fənni hər şeydən əvvəl "*fərdin özünü bioloji, sosial və mənəvi tərəfləri ilə bütöv bir varlıq kimi dərk etməsi və reallaşdırması üçün lazım olan bilik, bacarıq və dəyərlər sistemi formalaşdırmağa və onu təkmilləşdirməyə kömək edən integrativ fənn*" [5, s. 142] olduğundan təlim prosesi kiçikyaşlı məktəbliləri həyat hadisələri ilə dərindən silahlandırmağa, əqli və praktik fəaliyyətləri üçün bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrinə xidmət edir.

Tədqiqatımız göstərir ki, inkişafetdirici təlim mühitinin əsas fərqləndirici cəhətlərindən biri onun yaradıcı xarakter daşmasında özünü göstərir. Belə ki, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməyə yönələn inkişafetdirici təlim mühiti şagirdlərin təlim prosesinə həm də müəyyən qədər yaradıcı yanaşmalarına istiqamətlənmiş olur ki, burada da müəllimin bu prosesi səriştəliliklə idarə edə bilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, təlim prosesində inkişafetdirici təlim mühitinin təmin olunması üçün onun düzgün təşkili və idarə olunması, təfəkkürü, müstəqil düşüncə tərzini inkişaf etdirən müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi, "müəllim-şagird",

“şagird-şagird”, “müəllim-şagird-valideyn” münasibətlərinin düzgün qurulması böyük rol oynayır. Bu baxımdan “Həyat bilgisi” fənnindən təlim prosesində inkişafetdirici mühitin təşkil olunması zamanı aşağıdakı tələblərin nəzərə alınması məqsəduyğun hesab edirik:

1) şagirdlərin fiziki, psixi və əqli hazırlığının nəzərə alınması;

2) şagirdlərin idrak, təfəkkür, yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi;

3) təlimin tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarının nəzərə alınması.

Tədqiqatımız sübut edir ki, kiçikyaşlı məktəblilərin təlim fəaliyyətində səmərəli mühit yaradıldıqda onlarda əqlin müstəqilliyi və hadisə və proseslərə tənqidi yanaşma meyli lazımi səviyyədə inkişaf edə bilər, şagirdlər oradan müəyyən nəticə çıxarmağa, uyğunsuzluqları tapmağa, problemləri törədən səbəblər barədə müəyyən fikir və mülahizələr söyləməyə qabil olurlar.

Şagirdlərin inkişafında xüsusi yer tutan onların psixi inkişafın səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün inkişafetdirici mühitin yaradılması təlimin optimallaşdırılması üçün əsas amillərdən biridir. Belə ki, kiçikyaşlı şagirdlərin qarşıya qoyulmuş problemin həllinə cəlb edilməsi onların təfəkkürünün inkişafını nəzərdə tutmaqla bilavasitə ona kömək edə bilər. Biliklərin mənimsənilməsinə nail olunması şagirdin fəallığının əsasını qoyur ki, bu da özünü idrak prosesini müstəqil qurmağı bacaran subyekt kimi iştirak etməyə şərait yaradır. Bu baxımdan şagirdlərin malik olduqları yaradıcı təfəkkür aşağıdakı qabiliyyətləri özündə əks etdirə bilər:

- yüksək nəticələrin əldə edilməsi;
- yaradılmış situasiyada əvvəlcədən məlum olmayan müxtəlif yollardan istifadə etmək imkanının olması;

- nəticənin əldə edilməsi üçün müxtəlif üsullardan istifadə;

- məqsədli surətdə müəyyən edilən vəzifələrin həll edilməsi üçün kifayət qədər təcrübənin olmaması;

- başqasının müdaxiləsi olmadan müstəqil fəaliyyət göstərməyin zəruriliyi və s.

Araşdırmalardan da aydın olur ki, motivin güclü olması fəaliyyətin məqsədinə çox təsir edir. Bu zaman motivin məqsədə doğru yönəlməsi baş verir.

Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, inkişafetdirici təlim mühitinin yaradılması davamlı

idraki maraqlarının formalaşmasını, şagirdlərin fəallığını, təfəkkür müstəqilliyini, müəllimlərin təlim prosesinə kreativ yanaşmasını təmin etməklə şagirdlərin təlimdəki müvəffəqiyyətləri üçün daha güclü baza yaratmış olur.

Şagirdlərin təlim prosesində idraki inkişaf etdirən tapşırıqlar üzərində fəaliyyətə cəlb edilməsi inkişafetdirici təlim mühiti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə tapşırıqlar inkişafetdirici təlim mühiti funksiyası daşımaqla şagirdlərdə idraki marağın stimullaşdırılmasına güclü təsir göstərir. Bu zaman şagirdin iradəsi, məsuliyyət hissi də formalaşdırılmış olur ki, bu da şagirdlərdə öyrənmə motivlərinin güclənməsinə əsaslı təsir göstərə bilər. Şagirdlərdə özünə inamın yaradılması və təlim prosesində onlarda özünəgüvənlik hissinin olması bu prosesin daha müvəffəqiyyətlə həll edilməsini sürətləndirmiş olur.

“Həyat bilgisi” fənninin öyrədilməsi və bu prosesin bilavasitə inkişafetdirici təlim mühitinin yaradılması bazasında reallaşdırılması üçün tətbiq etdiyimiz metodika belə deməyə əsas verir ki, müəllimin təlim materialını şagirdlərə əvvəlcə ümumi, geniş formatda verməsi, şagirdlərdə mövzunun məzmununu tam mənimsəyə bilmələrinə imkan versə də, sonra onun tərkib hissələrinin konkret olaraq təhlilə cəlb etməsi şagirdlərin inkişafına daha əlverişli təsir göstərə bilər. Başqa sözlə desək, bu zaman təhlil-tərkib, təhlil-tərkib metodları şagirdlərin həm mövzunu aydın dərk etmələrinə, həm də ondan müəyyən nəticələr çıxarmalarına əlverişli dərəcədə yardım etmiş olur. İdraka əsaslanan, interaktiv metodların tətbiqi ilə həyata keçirilən belə öyrənmə prosesi pedaqoji-psixoloji qanunauyğunluqlarla tənzimlənərək müəllimin səriştəliliyi və peşəkarlığı ilə daha da səmərəli şəkildə öz həllini tapmış olur.

Təcrübə göstərir ki, təlim prosesində dərsin təşkilinin didaktik tələblər baxımından təkmilləşdirilməsi hazırda əsas məsələlərdəndir. Bu, eyni zamanda “Həyat bilgisi” fənninə də aiddir. Çünki dərsin təşkilinə verilən müasir həm didaktik, həm pedaqoji-psixoloji tələblərin nəzərə alınması, həm də yeni yanaşmaların tətbiq edilməsi təlim prosesində daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasına şərait yaradır. Bu da onunla səciyyələnir ki, müəllim hər bir mövzunun, hər bir dərsin məzmununa müasir dövrün tələbləri ilə yanaşmaqla onu yaradıcı, maraqlı, şagird və şəxsiyyət-yönlü edə bilər ki, bu da bilavasitə müəllimlərdən

pedaqoji prosesə səriştəli, yaradıcı münasibət tələb edir. Belə münasibətlərdən biri “Həyat bilgisi” fənninin tədrisində təlimin məzmununun informativ həcmnin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu da bilavasitə müəyyən meyarların nəzərə alınmasını tələb edir. Bu meyarları əsasən aşağıdakılardan ibarət hesab etmək olar:

1. Təlimin kiçikyaşlı məktəblilərin yaş, psixoloji və fizioloji imkanına uyğun olması.

2. Verilən vaxtın və təlim materialı həcmnin nəzərə alınması.

3. Təlim materialları bazasının olması və şagirdlərin yiyələnməli olduqları bilik, bacarıq və vərdişlərin ciddi seçiminin aparılması.

4. Şagirdlərin diqqətinin əsas anlayışların, bacarıq və vərdişlərin öyrədilməsinə yönəldilməsi və təlim materialı izah edilərkən onlara əsas arqumentin öyrədilməsi və s.

Apardığımız müşahidə və təhlillər göstərir ki, digər fənlərlə yanaşı, “Həyat bilgisi” fənninin də məzmununun və strukturunun yeni, daha müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsinə müəyyən ehtiyac vardır. Bunun əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

a) məzmunun üç əsas funksiyasının təhsil, tərbiyə və inkişafın kompleks həyata keçirilməsinə nail olunması;

b) hər bir dərslərin informativ tutumunun yüksəldilməsi;

c) təlim prosesində ümumiləşdirmələrin rolunun artırılması, ümumiləşdirici dərslərə geniş yer verilməsi;

ç) təlim prosesində integrasiyadan geniş istifadə olunması;

d) inkişafetdirici mühitin kompleks şəkildə təşkil olunması;

e) təlim prosesində İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsi;

ə) təlimin məzmununun yüksəldilməsini onun həcmi (təlim materialını) artırmaqla deyil, dərslərin intensivliyinin yüksəldilməsilə nail olunması və s.

Tədqiqatımız göstərir ki, inkişafetdirici mühit şəxsiyyətin inkişafı və ona məxsus fəaliyyət növlərinin hərəkətverici qüvvəsini təşkil edir. O, şagirdlərdə müxtəlif qabiliyyətlərin, subyektiv keyfiyyətlərinin formalaşmasına əsaslı təsir edir, müxtəlif fəaliyyət növlərini stimullaşdırır, sinifdə əlverişli psixoloji iqlim yaradır, real və müxtəlif şərait yaratmaqla şagirdlərin müstəqilliyini artırır.

“Həyat bilgisi” fənninin xarakteri elədir ki, ibtidai sinifdə təlim prosesinin düzgün təşkili kiçikyaşlı məktəblilərin həyata hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə bilavasitə təsir və kömək edir. Bu baxımdan onun tədrisində müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqi dərslərin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əsaslı dərəcədə müsbət təsir göstərir. Bu da müəllimdən ilk növbədə səriştəlilik və sinifdə əlverişli yaradıcı mühit yarada bilməsini tələb edir.

İnkişafetdirici təlim mühiti müəllimdən dinləmək bacarığı, cavabların heç birini rədd etməməyi, şagirdlərin hər birinin mövqeyini dəstəkləməyi, mühakimələrin məntiqini başa düşməyi, tez-tez dəyişən situasiyalarda çıxış yolu tapmağı, cavabları, təklifləri təhlil etməyi, interaktiv metodlardan geniş istifadə etməyi və şagirdlərə hiss etdirmədən onları problemin həllinə yönəltməyi bacarmağı tələb edir. Pedaqoji prosesin və fəaliyyətin belə təşkili və keçirilməsi nəinki yeni biliklərin əldə edilməsinə, həmçinin şagirdlərdə kommunikativ bacarıqların inkişafına da mühüm təsir göstərir.

M. İlyasov inkişafetdirici təlim mühitinin innovasiyalarla zəngin olmasına vurğu edərək belə bir mühitin yaradılmasında aşağıdakı bir sıra şərtlərin gözlənilməsini məqbul hesab edir:

1) *yaradılan mühitin şagirdlər üçün cəlbəedici olması;*

2) *pedaqoji prosesdə şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə daha çox vaxt və diqqətin ayrılması;*

3) *dərslərdə inkulzivliyin təmin edilməsi və hər bir şagird üçün bərabər təhsil imkanının yaradılması;*

4) *innovasiyalara imkan verən və şərait yaradan müasir resurslarla təminatın olması və s. [1, s. 46].*

İnkişafetdirici mühitdə interaktiv iş formaları tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyaraq, şagirdlərin sinifdə birgə əməkdaşlıq şəraitində çalışmasına, onlar arasında emosional münasibətlərin qurulmasına müsbət təsir göstərir. Bu zaman müəllim şagirdlərdə müstəqil düşünmək, yeni biliklər əldə etməyə təşəbbüs göstərmək, başqasının fikrinə münasibət bildirmək, sərbəst rəy söyləmək, öz fikrini əsaslandırmaq və s. bacarıqları da aşılamış olur. Şagirdlərin yaxın inkişaf zonasının, onların potensial imkanlarının, fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması da bu zaman nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Eksperiment apardığımız siniflərdə müşahidə etdiyimiz dərslərdə müəllimlərin sinif otağında mövzuya uyğun yaratdıqları inkişafetdirici mühitin kiçik yaşlı şagirdlərin emosional hisslərinə, onların praktiki fəaliyyətdə fəal iştirak etmələrinə, dərslərin bütün mərhələlərində onların fəal olmalarına səbəb olduğunu gördük. Bu da onu göstərdi ki, inkişafetdirici mühitin düzgün təşkilədiyi pedaqoji prosesin inkişafetdirici xarakter daşımasına səbəb olmaqla, həm də şagirdlərin öyrənmə maraqlarının da yüksək olmasına əlverişli təsir göstərir. Müşahidələrimiz göstərdi ki, inkişafetdirici mühit şagirdlərin təlim marağını təmin edir, onun seçim etməyə, öz təşəbbüsünü irəli sürməyə, sərbəst qərar qəbul etməyə, yaradıcı bacarıqları inkişaf etdirməyə səbəb olur, həmçinin onların fərdi keyfiyyətlərini və həyat təcrübəsini formalaşdırmağa əlverişli təsir göstərir.

Beləliklə, eksperimentə cəlb olunmuş siniflərdə şagirdlərin təlim keyfiyyətinin inkişaf dinamikasının təhlili göstərdi ki:

- inkişafetdirici mühit – sosial-kommunikativ inkişafdır və bu, şagirdin mənəvi və fiziki inkişafının məzmunu, sosial və əşyavi vasitələrin vəhdətidir;

- inkişafetdirici mühit ibtidai təhsil proqramının reallaşdırılmasının əsasını təşkil edir;

- inkişafetdirici mühit şagirdlərin dolğun tədrisi və inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə məqsədyönlü şəkildə yaradılan şərtlərin birləşməsidir;

- inkişafetdirici mühit kiçikyaşlı məktəbliləri hərtərəfli inkişaf etdirən tədris mühitinin xüsusi təşkil olunmuş məkanda materiallar və avadanlıqlarla təqdim olunan bir hissəsidir.

Sinifdə təlim üçün yaradılmış bütün mühiti inkişafetdirici mühit adlandırmaq səhv olardı. Bu mühit özünün özünəməxsus bir sıra keyfiyyətləri ilə seçilir ki, bunun da yaradılmasına yaradıcılıqla yanaşılması tələb olunur. Bu baxımdan ibtidai təhsilin dövlət təhsil standartına uyğun olaraq “Həyat bilgisi” fənni üzrə formalaşdırılmış inkişafetdirici mühitin aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmasını qeyd etmək olar:

- zənginlik materialların, avadanlığın müxtəlifliyi şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə, proqramın məzmununa uyğun olması. Zəngin inkişafetdirici mühit təbii, rahat, rəşional şəkildə təşkil olunmuş, şagirdin orada idraki-yaradıcı fəaliyyətlə məşğul ola biləcəyi şərait ol-

duğundan tədqiqat nəticəsində belə bir fikrin formalaşması özünü göstərir ki, sinif otağında zəngin inkişafetdirici mühitin yaradılması şagirdlərdə təlim marağının yüksəldilməsi və onların hərtərəfli inkişafı üçün mühüm şərtədir.

- dəyişkənlik şagirdlərin dəyişkən maraqlarından asılılıq olaraq inkişafetdirici mühiti dəyişdirə bilmək imkanının təmin edilməsi;

- vasitələrin müxtəlifliyi inkişafetdirici mühitdə olan müxtəlif vəsaitləri fərqli məqsədlərlə istifadə etmək imkanının yaradılması;

- yeniliyin olması inkişafetdirici mühitdə şagirdlərin azad seçimini təmin edən materialların və müxtəlif avadanlıqların olması, vəsaitlərin, materialların mütəmadi olaraq dəyişdirilməsi, məktəblilərin idraki və tədqiqatçı aktivliyini stimullaşdırmaq üçün yeni əşyaların əlavə olunmasının təmin edilməsi;

- əlçatanlılıq tədris fəaliyyətinin həyata keçirildiyi sinif otaqlarında bütün əyani vəsaitlərin, əşyaların şagirdlər üçün əlçatan olması, materiallardan və vəsaitlərdən asanlıqla istifadə edilə bilməsi və s.

Tədqiqatımız göstərir ki, kiçikyaşlı şagirdlərin təlim marağının yüksəldilməsində sinfin inkişafetdirici təhsil mühiti kimi təkmilləşdirilməsi müəllimlərin şəxsi və peşəkar inkişafı olmadan mümkün deyil. Burada müəllimin səriştəli olması, inkişafetdirici mühit yaratmaq bacarığına malik olması əsas şərtlərdəndir. Kiçikyaşlı şagirdlərin təlim marağının inkişafı müəllimin şagirdlərinin imkanlarını, güclü və zəif tərəflərini yaxşı bilməsi, yaradılan mühitdən bacarıqla istifadə edərək təlim prosesini onların inkişafına yönəldə bilməsi müəllimdən çox asılıdır. Müşahidələr göstərir ki, müəllimin peşəkarlığının aparıcı komponentlərindən olan hər bir şagird ilə işgüzar ünsiyyət qurmaq və münasibətlər yaratmaq bacarığı, o cümlədən müəllimlərin şagirdləri ilə yaradıcı əməkdaşlığı bu prosesin əlverişli şəkildə aparılmasına müsbət kömək edə bilər. Bunlarla yanaşı, inkişafetdirici mühitin fiziki mühit adlanan növündən istifadə olunması da olduqca vacibdir. Çünki mühitin inkişafetdirici olması onun həm də təhlükəsiz olması, estetik cəhətdən komfort olması, gigiyenik tələblərə cavab verməsi olduqca önəmlidir. Belə bir mühitin sosial mühitlə də əlaqəsini yaddan çıxarmaq olmaz. Bu baxımdan sosial mühit də inkişafetdirici mühitin növlərinə aiddir. Sosial aspekt şagirdlərin və müəllimlərin müxtəlif xüs-

siyyətlərə fərq qoyulmadan gündəlik təlim-tərbiyə fəaliyyətinin uğurlu təşkilini şərtləndirdiyindən sosial mühit öyrənmə və kommunikasiya prosesinin formalaşmasında bütün şagirdlər üçün məqbul şəraitin yaradılmasını zəruri edir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları, qarşılıqlı öyrənmə, müxtəlif təlim platformaları və s. texnoloji mühit amilinə daxildir. Müasir təhsili bunlarsız təsəvvür etmək mümkün olmadığından texnologiyaların tətbiqi sinif daxilində də yaradılan inkişafetdirici mühitə öz təsirini göstərmiş olur.

Didaktik mühitin müəyyən edilməsi inkişafetdirici təlim mühitinin əsasını təşkil edir və bu mühit şagirdlər üçün çox vacibdir. Didaktik mühit öyrənməni dəstəkləyən və məzmun əldə etməyi təmin edən resursları da əhatə etdiyi üçün belə bir mühitin yaradılması şagirdlərin inkişafının təmin olunmasında əvəzsiz rola və imkanlara malikdir.

Müşahidələrimiz göstərdi ki, müəllimlərin bir qisminin inkişafetdirici mühit növlərindən istifadədə müəyyən nöqsanlara yol verirlər. Onların bəziləri inkişafetdirici təlim mühiti yaradırlarkən inkişafetdirici mühitin növlərindən yerli yerində istifadə etmir, bəziləri isə hansısa mühit növündən daha çox istifadə etməklə digərlərini unudurlar. Bu da kiçikyaşlı məktəblinin təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə mənfi təsir göstərməklə yanaşı, şagirdin tez yorulmasına, diqqətinin yayılmasına və təlim prosesinin yeknəsəkiyinə, yorucu olmasına gətirib çıxarır.

Tədqiqatımızın nəticələri belə bir fikri əsaslandırmağa imkan verir ki, inkişafetdirici mühitə kompleks mühitlər kimi, yəni bir çox mühitin məcmusu kimi baxılmalıdır. Yəni fiziki, didaktik, sosial, psixoloji, texnoloji, eyni zamanda kommunikativ-ünsiyyət və digər öyrədici və tərbiyəedici mühitlərin inteqrasiyası yaradılmalıdır. Bu zaman birtərəfliyə yol vermədən tədrisin təşkili və aparılması olmalıdır. Yəni, deyək ki, təkcə didaktik və ya sosial mühitə üstünlük verib, digərlərinə ikinci dərəcəli amillər kimi yanaşılması gözlənilən nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olmayacaqdır. Peşəkar müəllim fiziki və didaktik mühit amillərini nəzərdə saxlamaqla yanaşı, şagirdlərinin öyrənməsi üçün həm sosial mühiti, psixoloji münasibətləri və ünsiyyət prosesini, həm də təlim və texnoloji mühiti birlikdə yaratmağı bacarmalıdır.

Beləliklə, nəticə olaraq deyə bilərik ki, inkişafetdirici təlim mühiti kiçikyaşlı məktəblilərin inkişafı və formalaşmasında mühüm təsir imkanlarına malikdir. Bu mühit şagirdlərin təlim marağının yüksəldilməsində, mövzuların təlim nəticələrinin reallaşdırılmasında, şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında mühüm rolu və əhəmiyyəti vardır. Sınıfın inkişafetdirici təhsil mühiti kimi təkmilləşdirilməsi həmçinin müəllimin peşə hazırlığı səviyyəsinə kifayət qədər yüksək tələblər qoyur ki, bu tələblərin də gözlənilməsi təhsilin şəxsiyyətin inkişafında əsas rolunun və hədəflərinin reallaşdırılmasına səbəb olur. İnkişafetdirici təlim mühiti şagirdin təlim prosesinin subyektı kimi inkişaf etməsini də reallaşdırırla bilir. Burada şagirdin pedaqoji prosesin subyektı kimi inkişafı fəaliyyət, ünsiyyət, şüur və davranışın vahidliyi kontekstində baş vermiş olur.

Problemin elmi yeniliyi. İbtidai təhsildə tədris mühitinin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində aparılan bu tədqiqat, xüsusilə "Həyat bilgisi" fənnində inkişafetdirici təlim mühitinin şagirdlərin idrak marağının formalaşmasında və onların təlim fəaliyyətinə fəal cəlb olunmasında oynadığı rolu ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırır. Tədqiqat, yalnız təlim metodları deyil, həmçinin fiziki, sosial, texnoloji və didaktik mühitlərin birgə təsirini nəzərə alaraq kompleks yanaşma təqdim edir. Müəllim səriştəliliyinin və pedaqoji etikanın bu mühitdə rolu da spesifik olaraq araşdırılmış, inkişafetdirici təlim mühitinin komponentləri və şagirdin təlimə subyektı kimi cəlb olunması dərin elmi əsaslandırma ilə ortaya qoyulmuşdur. Bu baxımdan tədqiqat mövcud elmi ədəbiyyatda yeni bir boşluğu doldurur.

Problemin aktuallığı. Müasir informasiya cəmiyyətində kiçikyaşlı məktəblilər gündəlik olaraq çoxsaylı məlumatla qarşılaşırlar. Bu şəraitdə onların diqqətinin düzgün yönləndirilməsi, təlimə marağının yüksəldilməsi və təlim prosesində fəal iştiraklarının təmin olunması təhsilin keyfiyyəti üçün əsas şərtlərdən birinə çevrilmişdir. "Həyat bilgisi" fənni isə məhz şagirdlərin sosial, etik, ekoloji və təhlükəsizlik biliklərinin formalaşmasında mühüm yer tutur. Tədqiqat göstərir ki, belə bir fənnin tədrisində müasir pedaqoji yanaşmalarla formalaşdırılmış inkişafetdirici mühit, təhsil islahatlarının və şəxsiyyət-yönlü yanaşmanın mərkəzində dayanır. Bu səbəbdən tədqiqat həm təhsil siyasəti, həm də pedaqoji praktika üçün aktualıq kəsb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. İbtidai sinif müəllimləri üçün konkret pedaqoji fəaliyyət modellərinin qurulmasına imkan verir. Müəllimlərin təlimdə inkişafetdirici mühit yaratmaq üçün hansı kompo-

nentlərə diqqət yetirməli olduqları, şagirdlərin maraq dairəsini necə istiqamətləndirməli olduqları, texnoloji və sosial mühitlə necə işləməli olduqları bu tədqiqatda aydın şəkildə müəyyənləşdirilib. Eyni zamanda, bu nəticələr təlim-tərbiyə prosesində uğurlu sinif

idarəçiliyi, inklüziv və fərdiləşdirilmiş yanaşmaların tətbiqi üçün də əhəmiyyətli bir praktiki baza yaradır. Nəticədə, bu tədqiqat yalnız elmi deyil, eyni zamanda pedaqoji təcrübədə tətbiq üçün real imkanlar təqdim edir.

Ədəbiyyat

1. İlyasov, M.İ. İnnovasiyalı təhsil mühiti məktəbdə təlim müvəffəqiyyətinin yüksəldilməsi amili kimi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2024, № 6, -s. 41-47.
2. Suxomlinski, V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm // -Bakı: Maarif, -1979, -324 s.
3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // -Bakı: Hüquq ədəbiyyatı,- 2010, -80 s.
4. Uşinski, K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri // - Bakı: Azər nəşr, -1953, -314 s.
5. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları // -Bakı: Təhsil, -2008. - 480 s.

Redaksiyaya daxil olub: 27.05.2025